

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

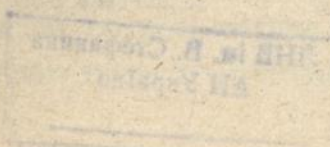
ПЛОТНИЦЬКА Інна Михайлівна

ОКАЗІОНАЛІЗМИ В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ ТЕКСТАХ:
СЛОВОТВІРНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

10.02.01 - Російська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ - 1994

Дисертація є рукопис

Дисертація виконана на кафедрі російської мови
Житомирського державного педагогічного інституту
ім. Івана Франка

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
Карпенко Маргарита Олександрівна

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
Пилинський Микола Миколайович,
кандидат філологічних наук
Лазебник Дрїй Станіславович

Провідна організація - Київський лінгвістичний
університет

Захист дисертації відбудеться "18" жовтня 1994р. на засіданні
спеціалізованої вченої ради К 130103 в Українському державному
педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова /252030, м. Київ,
вул. Пирогова, 9/

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського
державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова /252030,
м. Київ, вул. Пирогова, 9/

Автореферат розіслано "14" жовтня 1994р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Баш...

Вішневська Г.П.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Сучасне мовознавство приділяє велику увагу подальшій розробці теорії мовної діяльності, класифікації номінальних одиниць, визначенню їх категоріальних особливостей - лексико-семантичних, словотвірних, прагматичних, функціональних. У цьому плані дослідники неодноразово зверталися до проблеми оказіоналізації, розглядаючи її в різних аспектах: лексикологічному /А.І.Александрова, А.О.Брагіна, О.А.Габінська, В.П.Фелішева/; словотвірному /І.К.Білодід, О.А.Земська, В.В.Лопатін, В.М.Русанівський, І.С.Улукханов, М.М.Шанський, Е.І.Ханпіра, Н.А.Янко-Триницька та ін./; лексикологічно-словотвірному /А.А.Брагіна, Г.М.Вокальчук, О.Г.Ликов, І.С.Торощев та ін./; функціонально-стилістичному /О.І.Александрова, О.Г.Ликов, В.В.Лопатін, Е.І.Ханпіра, В.Н.Хохлачова/. Проте в теорії оказіоналізації є цілий ряд невирішених питань.

Поява оказіоналізмів, як і інших нових слів (неологізмів), є результатом загального процесу неологізації і зумовлена необхідністю розв'язання мовно-соціальної ситуації "лексичного дефіциту" (У.Вайнрайх), яка стимулює невпинний розвиток лексичного складу мови в усіх виявах цього розвитку, зокрема й тих, що пов'язані з мовною діяльністю особистості /М.О.Карпенко/.

Оказіоналізми - специфічна категорія, яка створюється в процесі оказіоналізації й об'єднує номінативні одиниці з індивідуальним, усвідомленим лише одним або кількома носіями мови контекстуальним значенням (І.Пауль), що дозволяє кваліфікувати їх як індивідуально-авторські неологізми. Без них характеристика лексичного складу мови того періоду, коли були створені та вживалися дані одиниці, була б неповною.

Оказіоналізмам властиві (за О.Г.Ликовим): належність до мовлення; словотвірна походність; ненормативність; функціональна одноразовість (можливо, потрібне уточнення: одноразовість /небагаторазовість); експресивність; номінативна факультативність; діакронна

дифузність; індивідуальна належність. Оказіональними є слова, які не ввійшли в загальномовне вживання, зберігаючи притаманну їм новизну.

Оказіоналізми можуть з'явитися у мовленні кожного, хто користується даною мовою, але, як правило, привертає до себе увагу мовна практика найбільш авторитетних її носіїв - письменників, публіцистів, громадських діячів тощо. Оказіональні слова характерні для художніх текстів, особливо поетичних, з їх багатством образних асоціацій, оціночних та естетичних функцій. Досить поширені дані лексичні одиниці також в інших мовленнєвих стилях, в першу чергу - публіцистичному. Літературно-критичні тексти як різновид публіцистики, який активно взаємодіє з художнім стилем, у цьому плані ще не досліджувалися. Все це зумовлює актуальність обраної теми.

Мета дисертаційної роботи - дослідити специфіку створення та функціонування okazіоналізмів у російських літературно-критичних текстах 10-х - початку 30-х років ХХ ст. як виявлення загального процесу неологізації.

Поставлена мета вимагає вирішення таких завдань:

- 1) визначення складу okazіоналізмів у досліджуваних текстах та уточнення їх лінгвістично-мовленнєвого статусу;
- 2) аналіз словотвірних моделей і способів утворення okazіоналізмів;
- 3) характеристика okazіонально продуктивних морфем та okazіональних словотвірних елементів, що використані в процесі okazіоналізації;
- 4) аналіз умов і прийомів уведення в контекст okazіоналізмів як семантично та стилістично маркованих одиниць;
- 5) визначення стилістичних функцій okazіоналізмів у літературно-критичних текстах 10-х - початку 30-х років ХХ ст., їх

системних співвідношень у синонімічних рядах та антонімічних парах;

б) розгляд відповідників оказіональних одиниць в українських перекладах досліджуваних літературно-критичних текстів.

Джерела дослідження - літературно-критичні тексти Н.Ч.Берковського (Б), О.Блока, В.Брюсова, Д.Бедного, М.Лужмина, М.Цветаєвої (Ц), А.В.Луначарського (Л), а також їх переклади на українську мову.

Матеріалом дослідження є близько 800 номінативних одиниць, оказіональний статус яких визначено в результаті лексико-семантичного аналізу текстів і зіставлення з даними основних тлумачних словників російської літературної мови, словників інших типів, слов-гвірного словника російської мови, тлумачного словника української літературної мови, російсько-українського словника, а також словників текстових редакторів "ТВІР" і "LEXICON 8.92" з розширеними можливостями, що послужило лексикографічним фоном.

Для визначення словотвірних моделей, способів утворення, семантики, стилістичних функцій оказіоналізмів використано комплекс таких лінгвістичних методів дослідження, як описовий, порівняльний, компонентний, семантико-стилістичний, контекстно-лексикографічний. Дослідження здійснено з використанням електронно-обчислювальної техніки: суцільну вибірку оказіоналізмів перевірено за допомогою програми "LEXICON 8.92" з розширеними можливостями, а українські відповідники зіставлено з даними програми "ТВІР", що має російсько-український та українсько-російський словники.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше досліджено оказіоналізми в російських літературно-критичних текстах 10-х - початку 30-х років ХХ ст., визначено їх склад у текстах і уточнено статус як специфічних номінативних одиниць, які ліквідують ситуацію індивідуально-авторського "лексичного дефіциту" у певній мовчавій сфері, виявлено словотвірні моделі та способи

моделювання даних слів, оказіонально продуктивні морфеми в літературно-критичних текстах, визначено закономірності функціонування їх у контекстах, їх системні співвідношення в синонімічних рядах та антонімічних парах, а також розглянуто їх відповідники в українських перекладах. У процесі аналізу оказіоналізмів запропоновано терміни: "конструктивно-допоміжні елементи контексту" та "ефект очікуваного слідування".

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження доповнюють та уточнюють характеристику процесу оказіоналізації як різновиду неологізації в сучасній російській мові в її відтворенні в літературно-критичних текстах 10-х - початку 30-х років ХХ ст.

Практичне значення роботи визначається тим, що результати дослідження можуть бути використані у вузівських курсах "Сучасна російська мова", "Стилістика російської мови", "Лінгвістичний аналіз текстів", у спецкурсах з порівняльної типології російської й української мов, при викладанні російської й української мов у середній загальноосвітній школі, в перекладацькій і лексикографічній практиці.

Апробація роботи. Основні голошення і результати дослідження знайшли відображення в 6 публікаціях, обговорено на засіданні кафедри російської мови Київського університету імені Т.Г.Шевченка, на засіданні кафедри російської мови Житомирського державного педагогічного інституту імені І.Я.Франка, на засіданні кафедри російської мови Українського державного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, апробовано у доповідях на конференціях молодих учених Київського університету (1989, 1990, 1991), щорічних науково-теоретичних конференціях Житомирського педінституту (1990, 1991, 1993), Республіканській науковій конференції з проблем синонімії та антонімії (Київ, Інститут мовознавства АН України, 1991), VI Міжнародній науковій конференції з

проблем семантичних досліджень (Харків, 1993), міжрегіональній науково-практичній конференції "Соціально-психологічні проблеми професійної підготовки майбутніх вчителів" (Житомир, 1993), науковій конференції "Словотвір як вияв динаміки мови" (Львів, 1994).

Структура та зміст дисертації. Робота складається з вступу, двох глав і заключення, обсягом 137 сторінок, списку використаної літератури, п'яти додатків: 1. Словник-індекс okazіonalіzmів у літературно-критичних текстах, 2. Розподіл okazіonalіzmів за способами творення, 3. Okazіonalіzми в синонімічних рядах, 4. Okazіonalіzми в антонімічних парах, 5. Відповідники okazіonalіzmів українських перекладах.

У вступі обгрунтовано актуальність теми, розглянуто стан наукового дослідження проблеми, визначено предмет і методи дослідження, його джерела, матеріал, наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Першу главу "Способи та моделі утворення okazіonalіzmів як специфічних номінативних мовленнєвих одиниць" присвячено розгляду способів творення та словотвірних моделей простих і складних okazіonalіzmів у літературно-критичних текстах 10-х - початку 30-х років ХХ ст. Закономірним є наявність okazіonalіzmів у нагнаних контекстах, оскільки процес okazіonalіzації був характерним для художнього мовлення та публіцистики початку ХХ ст.

Okazіonalіzмами є похідні слова, утворені за мовними (іноді okazіonalіzмовими) словотвірними моделями. Ці слова виступають мовленнєвими номінативними одиницями, що характеризуються специфічними структурно-семантичними особливостями. У процесі виникнення okazіonalіzмових слів важливу роль відіграють значення мотивуючих слів (основ), словотвірні морфеми, способи моделювання, контекстне оточення.

Будівельним матеріалом для оказіональних слів переважно є морфеми, продуктивні для даної мови. Схематично проц.: утворення оказіоналізмів у сучасній російській мові можна показати таким чином: УП + УК; УК + УС; УП + УК + УС, (У - узуальний елемент, П - префікс, К - корінь, С - суфікс). Якщо продуцент не знаходить серед загальноживаних потрібної кореневої морфеми або афікса, то він сам створює ту чи іншу морфему. У цьому випадку схеми більш різноманітні: ОП + УК; УК + ОС; ОП + УК + УС; УП + УК + ОС; ОП + У. + ОС; УП + ОК; ОК + УС; УП + ОК + УС; УП + ОК + ОС; ОП + ОК + ОС; ОП + ОК + УС, (О - оказіональний слов'янинський елемент).

У даній главі здійснено аналіз оказіоналізмів, утворених шляхом афіксації та словоскладання, за частинами мови. Оказіональні одиниці в досліджуваних літературно-критичних текстах представлені іменниками, прикметниками, дієсловами, прислівниками. Значна кількість слів утворена від власних імен письменників, героїв художніх творів, громадських діячів тощо й означає назви абстрактних понять, відносних ознак, дій (наприклад, асеевщина, последобедоросцевский, одемянить та ін.). Словотвірна структура оказіоналізмів, що становить організований за мовними законами зв'язок кількох категоріальних значень, визначена на основі даних словотвірного словника російської мови. Оказіональні слова розподілено за дериваційними групами основних лексико-граматичних класів та підгрупами на базі мотивуючих основ і словотвірних формантів. Категоріальні словотвірні значення даних слів, які мають свої способи вираження та моделювання, встановлено на базі основного значення кожної частини мови.

Прості оказіоналізми в літературно-критичних текстах утворено префіксальним, суфіксальним, префіксально-суфіксальним способами. Суфіксальним способом виявився найпродуктивнішим.

Суфіксальні оказіональні іменники - це деривати, мотивовані іменниками, прикметниками, дієсловами й утворені за різноманітними словотвірними моделями (СМ). Оказіоналізми, похідні від іменників, як правило, називають абстрактні поняття, осіб та ін. До цієї групи належать нові індивідуально-авторські слова, утворені за СМ: "І + ер" /митичгер/; "І + ец" /пушкинец; богемец - від богема/; "І + иад(а)" /гофманиада/; "І + изм" /руссоизм/; "І + ист" /иронист/; "І - -и" + оид" /эпилептоид/; "І + ств(о)" /молчалинство, костоедство/; "І - иј + ств(о)" /просвещенство/; "І + чин(а)" /газетчина/ та ін. Найпродуктивнішою є модель "І + щин(а)" /бекетовщина/. Оказіональні іменники з суфіксом -щин(а) похідними від власних імен і означають "характеристичні суспільно-побутові явища, ідейні течії тощо". Від прізвищ Мейерхольд і Скалозуб змодельовано оказіоналізми мейерхольдовщина і скалозубовщина за допомогою суфікса -овщина(а).

Деривати-іменники, мотивовані прикметниками, утворені за СМ: "ОП + ств(о)" /мужиковство, восьмидесятничество/; "П + иче- ств(о)" /беспредметничество/; "П + ость". Оказіоналізми-іменники з суфіксом -ость утворені за моделлю високої продуктивності: основа прикметника + суфікс -ость = абстрактний іменник якісно-характеризуючого значення. Можна відзначити, що суфікс може приєднуватися як до осн.в нейтральних слів, так і до осн.в стилістично маркованих слів: чужаядность, рекламность, внеденность, прегнантности, зоологичность, шоколадность та ін.

Оказіональні іменники, похідні від осн.в дієслів, більш різноманітні за словотвірними моделями, порівняно з попередньою групою новоутворень: "Д + еств(о)" /виртуозничество/; "Д + ни[ј(ь)]" /окопачивание/; "Д + н[ј(ь)]" /шикарничанье/; "Д + тель" /подслушиватель/; "Д + щик" /рифмовщик/. Як бачимо, дані оказіоналізми означають процеси й осіб, що виконують ту чи іншу,

Д.ш.

Таким чином, okazіональні іменники в літературно-критичних текстах 10-ї - початку 30-х років ХХ ст. утворено за мовними словотвірними моделями від основ узуальних слів. У більшості випадків вони належать до абстрактних іменників. Окремі слова утворено за аналогією до зчужних мовних одиниць.

Суфіксальні okazіоналізми-прикметники за кількістю словотвірних моделей поступаються okazіональним іменникам: основами іменників мотивовані деривати байронистический (байронист + ическ(ий)), мужиковский (мужик + овск(ий)). Прикметник макаронный є продукующим для okazіоналізма макароннический, утвореного за СМ: "П + ическ(ий)" (в свою чергу слово макаронный похідне від іменника макаронн). Контекстне оточення допомагає встановити спосіб утворення та значення okazіоналізма: "Простите меня (Гоголя), дорогое мое, за неудачные макароннические разговоры... А пока суд да дело, макароны готовы..." (Л).

Дієслова / дієслівні форми, утворені суфіксальним способом, становлять певну групу в досліджуваних літературно-критичних текстах. Okazіоналізм хищничествовать є похідним від узуального хищник (СМ: "І + ествова(ть)"). Okazіональні дієслова шекспиризировать і шиллеризировать утворені за однією словотвірною моделлю: "І + изирова(ть)" від власних імен Шекспир і Шиллер, а дієприкметники западничаящий, мужиковствующий - від основ okazіональних дієслів.

Okazіоналізми-прислівники у досліджуваних текстах представлені двома словотвірними моделями: "П + и" /натуралистически/; "П + о" /контрабандно/, мотивовані прикметниками із значенням "відношення до предмета, явища тощо".

Суфіксальні утворення відповідають загальномовним тенденціям і відзначаються різноманітністю продукуючих основ і словотвірних формантів. Дані okazіоналізми, за невеликим винятком, належать до

системних, тобто створюються за аналогією до регулярних, продуктивних утворені та існуючих словотвірних моделі.

Префіксальні і оказіональні іменники, утворені за допомогою префіксів а-, без- називають стан, котрий характеризується відсутністю того, на що вказує мотивуюче слово: апрогрессивность, беспредрассудочность, безочарование. Оказіоналізми сверхчиновник, сверхпрокурор створені за однією моделлю: "сверх + І" і називають предмет із значно більшими якостями того, що названо мотивуючим словом.

Для префіксальних оказіональних прикметників у досліджуваних текстах типовими є деривати, мотивовані прикметниками. Серед них можна виділити такі СМ: "а + П" /амузыкальный/; "анти + П" /антикавалеровский/; "вне + П" /внеинтеллектуальный/; "над + П" /надэволюционный/; "около + П" /околопартийный/, "раз + П" /разубедительный/ та ін. Контекстне оточення оказіоналізмів, зокрема однокорінні слова, допомагають зрозуміти їх семантику, наприклад: "... вся подпольная и околоподпольная, и особенно ссыльная и околоссыльная интеллигенция образовала тогда теплый и светлый "орден"..."(Л).

Префіксальні оказіоналізми-дієслова представлені такими СМ: "до + Д" /дотворять/; "о + Д" /опакостит/; "пере + Д" /перефокусируют/. Як бачимо, оказіоналізми, мотивовані дієсловами недоконаного виду, мають іншу видову кореляцію.

Таким чином, префіксальні оказіоналізми в досліджуваних текстах - це похідні одиниці мовлення, продуктивними для яких є узуальні слова (іменники, прикметники, дієслова). Словотвірними формантами виступають префікси з різними значеннями: а-, анти-, сверх-, без-.

Префіксально-суфіксальні утворення - нечисленні серед простих за своєю структурою оказіоналізмів, що зустрічаються в контекстах. Оказіональний іменник бесстилие утво-

рений за словотвірною моделлю: "без + І + и{j(e)}", прикметник нагенераленнн. - "на + І + енн(ий)". Найпродуктивнішими серед даних оказіональних утворень є префіксально-суфіксальні дієслова: оєвропеиваться ("о + І + е + ива(ться)"); одемьянивать - від Демьян [Бедний] ("о + ВІ + ива(ть)", де В - власне ім'я); огорьчить - від Горький ("о + ВІ + и(ть)"); позубоскальствовать ("по + І + ва(ть)").

Таким чином, прості за структурою оказіоналізми - це новостворення, вихідними для яких є основи переважно узуальних (іноді оказіональних) слів. Нові номінативні одиниці утворено морфологічним способом за допомогою афіксів (спостерігається префіксація, суфіксація, префіксально-суфіксальний спосіб).

Джерело деривації, тобто те узуальне слово (чи основа слова), від якої утворено оказіоналізм, реально співвідноситься з похідним оказіоналізмом і навпаки. Між ними існує семантичний та формальний зв'язок, оскільки вони виступають однокорінними словами. Словотвірна похідність може бути спрямована по-різному (іноді через посередництво інших дериватів): від дієслова до іменника /подчеркива/ть/ + тель = подчеркиватель/; від іменника до дієслова /хищник/ч + ествовать = хищнический/овать/; від іменника до іменника /Скалозуб + овщина = скалозубовщина/; від прикметника до іменника /чужезядн/ий/ + ость = чужезядность/; від іменника до прикметника /байронист + ический/ий/ = байронистический/; від дієслова до дієприкметника /мужиковств/овать/ + уиц/ий/ = мужиковствующий/; від прикметника до прислівника /контрабандн/ий/ + о = контрабандно/.

Складні оказіоналізми в досліджуваних літературно-критичних текстах, утворені в основному за схемами: узуальне + оказіональне; узуальне + узуальне. Серед складних іменників з підрядним (нерівноправним) відношенням основ слід виділити словотвірні моделі з першими компонентами: взаємно- взаимопознание ;

лже- /лжедемократия/; само- /самопортрет/; полу- /полуромантик/;
псевдо- /псг удобнт/.

До утворень з опорним компонентом, рідним самостійному слову, належать оказіоналізми-прикметники, утворені за моделями: "высоко + П": высокоагитационный; "кваз. + П": квазиполный; "крупно + П": крупнодворянский; "мнимо + П": мнимокрестьянский; "полу + П": полудеклассированный; "псевдо + П": псевдоакадемический та ін. Група оказіональних іменників належать до складень з опорним компонентом, який має дієслівну основу: бытоустройство, винопитие, вещелюбие, зверолов, мужикомоляйство, старомоляйство тощо. Розглянуті приклади та багато інших свідчать про те, що складні оказіоналізми з підрідним (нерівноправним) відношенням основ - це новоутворення, перші компоненти яких уточнюють або конкретизують зміст опорного компонента.

У літературно-критичних текстах найчисленнішими є складні утворення з с у р я д н и м відношенням основ. Велику групу складають оказіоналізми-кстапозитиви. Питання про їх оказіональність залишається невирішеним. Ознаки, характерні для простих за будовою оказіоналізмів, спостерігаються в кстапозитивах, що дозволяє їх віднести до індивідуально-авторського словотвору. Оказіоналізми-кстапозитиви включають два (іноді - більше) слова-компонента, поєднаних в одне ціле семантично, морфологічно, графічно та інтонаційно: любовник-самоубийца, женщина-параграф, звезды-бриллианты, художник-материалист-диалектик та ін.

Оказіоналізми-прикметники можна розподілити таким чином:

а) утворення, одна із частин яких має додатковий відтінок: следно-либеральная (грушпирс_ка); осенне-осиновые (мотиви); траурно-красивая (сторона) і багато інших, які перераховуються у Словнику-індексі оказіоналізмів;

б) утворення, частини яких означають рівноправні поняття:

гітарно-мандолінінне (ансамблі); мистико-романтичне (начало); человеко-божеск я (жизнь) і багато інших;

в) складні okazіоналізми, значення яких синонімічне значенню словосполучень, порівняльних зворотів тощо: бурно-пламенне (краски) - краски, как бурное пламя або краски цвета бурного пламени; огненно-глазые (люди) - люди с огненными глазами й ін.

Складні okazіоналізми-прислівники досить рідко зустрічаються в досліджуваних контекстах, що пов'язано з непродуктивністю даного типу утворень (духовно-душевно, морально-политически, научно-бесстрастно, поэтически-высокомерно та ін.).

Таким чином, складні okazіональні деривати в контекстах - це тохідні номінативні одиниці, які належать до двох груп: з сурядним і підрядним відношенням основ. Вони можуть відповідати певному словосполученню, порівняльчому звороту тощо, їх значення не є простим сумою значень компонентів. Складний okazіоналізм - завжди нова структурно-сміслова єдність, семантику якої можна зрозуміти, відштовхуючись не стільки від структурних компонентів, як від контекстного оточення.

Друга глава "Функціонування okazіоналізмів як стилістично маркованих одиниць" присвячена дослідженню стилістичних функцій okazіоналізмів, їх співвідношень у синонімічних рядах та антонімічних парах і розгляду відповідників цих мовленнєвих одиниць в українських перекладах.

Для аналізу okazіоналізмів як специфічних мовленнєвих одиниць, що мають семантичну та стилістичну маркованість, важливою є характеристика їх функцій у літературно-критичних текстах. Як один із естетично орієнтованих засобів передачі асоціативно-образного мислення ці нові індивідуально-авторські одиниці відображають погляди, світогляд, задуми, оцінку продуцента в контексті.

Семантика кожного okazіоналізма пов'язана з його словотвірною

структурою, причинно зумовлена контекстним оточенням і контекстом, де функціонують ці одиниці, самою природою їх оказіональності, причому провідна роль у системі взаємозв'язаних і взаємозумовлених функцій належить підвищенню експресивно-стилістичного забарвлення контексту.

Створення та вираження емоційно-експресивного компоненту семантики оказіональних одиниць пов'язане з різними моментами, серед яких:

1) наявність експресивно-стилістичного забарвлення в похідному слові (основі) або в одному із компонентів складного слова, оскільки лексичне значення мотивуючого слова відіграє певну роль у створенні стилістичного забарвлення. Поєднання цих основ (-биенный, -виденный) з нейтральними першими компонентами (сердце-, сно-) створює експресивний ефект (сердцебиенный, сновиденный). Сполучення семантично різних слів (основ) сприяє створенню емоційно-експресивного стилістичного ефекту (самоутешалка, мужико-
молчаливец, сладко-пьяный та ін.). До складу іменника полузауемь входять несумісні за лексичною семантикою форманти (полу- із значенням "неповна ознака" і за- - "більше, ніж завжди").

2) наявність експресивного забарвлення афікса. Розмовний афікс робить розмовним слово, похідне від книжної або нейтральної лексики, книжний афікс у процесі приєднання до основи розмовного характеру робить слово книжним або нейтральним. Просторічний суфікс -щин(а) вносить в слово з нейтральною основою яскраво експресивний відтінок негативної характеристики (криминальщина "Криминальщина тяготее и над героем и над автором... (Б)").

У більшості випадків оказіоналізми мають у контекстах негативне стилістичне забарвлення: "В этом смысле борются с ней [реакцией], со всяким хотя бы малейшим проявлением лежбачничества, еще необходимо"; "Там, где не хватает аргументации, там у лефа на-

чинається ідеологічне костюєдство" (Б).

Оказіональні утворення за своєю природою і в контекстах можуть належати до книжної лексики. зокрема книжний відтінок вносять префікси: псерцо- в значення оказіоналізмів: псевдобит, псевдофилософия; квази- - квазіполный та ін. Як прикметник прегнантний, так і оказіональну* іме́лик прегнантность підтримує загальний тон книжності: "Некоторая доля приподнятости, декламации, некоторая подчеркнутость рядом с большой прегнантностью, стремлением к мастеровскому выгужению - это черты, которые всегда Горькому присущи..." (Л). Як свідчить даний приклад та багато інших, оказіональні слова виконують у текстах, крім номінативної та комунікативної, оціночну та характерологічну функції. За допомогою оказіоналізмів автори дають яскраву, чітку, емоційно забарвлену характеристику героям своїх статей: "Знакомость и простота, с какой Хлебник з трактует прошлое, происходит от той же народной точки зрения..." (Б); "Отец Гордеева... при всей своей зоологичности живописен и могуч..." (Л); "Тайнопись - Пастернак. Явнопись, почти пропись - Маковский" (Ц) тощо.

Досліджувані оказіоналізми мають різний вияв експресивності. Нові номінативні одиниці, утворені за високопродуктивними моделями, мало чим відрізняються від узуальних слів, тому можуть мати нижчий ступінь експресивності. До цієї групи відносяться утворення з суфіксами: -ость (узорность, зоологичность та ін.); -ств(о) (виртуозничеств, манерничество, мужичество та ін.).

Значно вищий ступінь експресивності мають складні оказіональні утворення, де об'єднуються семантично різноманітні частини: емоціонально-динамічний; сум'єсшеде-розделивий та ін. Найвищий ступінь експресивності властивий оказіоналізмам: полусамосубийство, женщина-параграф, взаимозаимствование, самоматашка, культуроотбратитель, животно-благополучный, уточнение-ношение. Таким чином,

аналіз стилістичних функцій okazіоналізмів у досліджуваних текстах показує, що ці нові індивідуально-авторські слова—це гліфункціональні мовленнєві одиниці.

Проблема okazіоналізації тісно пов'язана з п. т. я. н. м. і с. н. і м. і й антонімії. Розширення і збагачення синонімічних рядів здійснюється внаслідок утворення та введення в контекст нових номінальних okazіональних одиниць, які в основному є синонімами до узуальних слів.

Okazіоналізми виртуозничанье і пустоплясство вступають у синонімічні відношення зі словом розмовного характеру кривлянье, що створює відповідний стилістичний ефект у контексті: "Но они [футуристы] принесли с собою это пустоплясство, это кривлянье, это виртуозничанье..."; новоутворення безотборность синонімічне узуальному слову не отивированность у контексті: "Однако ведь только что сам Коган взял под сч. м. е. н. и "содержание" - безотборность, немотивированность не могут быть причислены к заслугам "содержания" (Б) Як правило, способи введення okazіоналізмів у контексти різноманітні. Нерідко у таких рядах зустрічається ніби "обрамлення" okazіональних утворень узуальними словами (або словосполученнями), між якими спостерігаються відношення синонімії.

У досліджуваних контекстах зустрічаються синонімічні конструкції, які близькі за значенням, але відрізняються між собою чи відтінками значення, чи стилістичним забарвленням, чи ступенем вживання, чи мірою оцінки, чи характером образності. Компоненти синонімічного ряду, які відіграють значну роль при виявленні синонімічних відношень у контексті, можна назвати конструктивно-допоміжними. Ці компоненти несуть у собі більше необхідної інформації, ніж основні одиниці синонімічного ряду. В контексті синоніми разом з конструктивно-допоміжними компонентами створюють багаточисленні варіації.

У літературно-критичних текстах оказіоналізми-компоненти синонімічних рядів можуть знаходитися у різних позиціях щодо інших "ого членів, зокрема - в постпозиції: "...немного чванний, нагенераленний Шевырев" (Л); "Наши упадочники, справедливо обвиняемые в беспочвенности своих бредовых, исторически-крикливых писаний..." (Бедний),. інтерпозиції: "Не было жизни более склочной, сплетнической, нервно-взвнченной, утомительной, принижавшей дух, чем в ссылке и эмиграции" (Л); "Зачарованный круг. Сновидческий кр... Магический круг" (Ц). Якщо оказіональне слово стоїть в препозиції (наприклад, "...кто так же силгт, так же холоден и автоматен, как его сестра, другой агент-исполнитель капитала - машина" (Л)) та не має інформації для розуміння, то стає необхідним подальше пояснення. Так створюється в контексті певний стилістичний прийом, який можна назвати ефектом очікуваного слідування. Цей прийом допомагає зрозуміти сенс антику оказіоналізмів - семантично та стилістично маркованих одиниць, а також зміст контексту в цілому.

Крім контекстуальних синонімів, у літературно-критичних текстах зустрічаються словотвірні, які можна розглядати як одиниці, що відрізняються один від одного семантичними, граматичними і стилістичними ознаками у відповідній словотвірній формі. Оказіональні слова на відміну від однокорінних узуальних мають стилістичну маркованість, причому, як правило, негативного характеру різних відтінків: синонімами до узуального виртуозность є оказіоналізми виртуозничанье та виртуозничество. Оказіоналізм сановничанье, що має просторічно-розмовний характер, продовжує синонімічний ряд сановность (узуальне), сановитость (застаріле), сановничество (розмовне).

За допомогою синонімів розрізняються та підкреслюються відтінки того поняття, яке вони означають, наприклад: "...манера

Все еще прилипла, а манера эта есть манерничество" (Л). Продуцент уводит спочатку узуальне слово, далі, те досягнувши бажаного стилістичного ефекту, дає більш точне визначення явища, що відіграє значну роль у створенні образу з негативним забарвленням. При цьому також спостерігається нарощувачня відтінків значення, намагання повніше розкрити поняття.

Оказіоналізми, крім однокорінних синонімів, можуть мати однокорінні антоніми: інтелігентский - антиінтелігентский; "музыкальність - амузыкальність; музыкальність - амузыкальність; очарование - безочарование; прогрессивность - апрогрессивность. У цих однокорінних слів значення антонімічності виникає завдяки приєднанню до узуальних слів префіксів, які мають протилежне значення: а-, анти-, без-, не-. Антонімами є слова: асоціативный - неасоціативный; предметность - беспредметничество; предвзгляд - беспредвзсудочность, які відрізняються відсутністю/нааявністю префіксів і суфіксів.

Таким чином, синонімічні відношення між узуальними словами і okazjiональними утвореннями виникають частіше, ніж антонімічні. Оказіоналізми, порівняно з синонімічними їм узуальними словами, більш яскраво і виразно допомагають розкрити зміст контексту, дати авторську оцінку, створити стилістичне емоційно-експресивне забарвлення тощо.

Передача okazjiоналізмів засобами інших мов, зокрема української, виявляється цікавою завдяки своєрідності словотвірної будови та специфіці стилістичних функцій цих нових індивідуально-авторських слів. Оказіоналізм, як і будь-який неологізм, органічно вплетається у контекст ставить перекладача перед суттєвими і законотвірними труднощами, оскільки належить до семантично та стилістично маркованого словотвору. Як свідчать спостереження над перекладачем російських літературно-критичних текстів на україн-

ську мову, оказіоналізми передаються шляхом:

1) транслітерації, при якій відповідники оказіоналізмів встановлюються на рівні морфем: Бекетовщина - Бекетовщина; самгинство - самгінство; прегнантний - прегнантний та ін.;

2) заміни оказіоналізма узуальним словом: пооригинальнее - оригінальніше, отброшенность - нікчемність та ін.;

3) утворення українського мовленнєвого відповідника: кабацко-мистический - шинкарсько-містичний; полууниверситетский - напівуніверситетський та ін.;

4) заміни складного слова словосполученням: недочувствованно - не відчуто до кінця, замбуржуазия - заступник буржуазії та ін.;

5) передачі оказіоналізмів-дієприкметників і дієприкметникових зворотів відповідними частинами складнопідрядних речень: пустозовно аллилуйствующий - який марно алілуйствує.

У більшості випадків (особливо, коли оказіоналізм замінюється узуальним словом) емоційно-експресивне забарвлення втрачається, зникає семантична та стилістична маркованість і колерит, не загострюється увага реципієнта на нетрадиційному слові.

Комплексне дослідження оказіоналізмів у російських літературно-критичних текстах 10-х - початку 30-х років XX ст. дозволяє зробити ряд висновків та узагальнень, які вносяться на захист:

1. Оказіоналізми як різновид неологізмів - це слова, які виступають у певний період мовленнєвими номінативними одиницями з емоційно-експресивним забарвленням, що ліквідують індивідуально-авторський "лексичний дефіцит" і характеризуються специфічними структурними особливостями та функціями, семантичною та стилістичною маркованістю.

2. Вживання нових індивідуально-авторських слів у літературно-критичних текстах 10-х - початку 30-х років XX ст. закономірне явище, оскільки характерним для мери цього періоду був

процес неологізації, а для мовлення - процес окаяоналізації.

3. Необхідність появи окаяоналізмів у досліджуваних текстах зумовлена або раніше названим однокорінним словом, або відношеннями синонімії чи антонімії, або гіперо-гіпонімічними відношеннями, або відсутністю в лексико-семантичній системі російської мови потрібного продуценту слова, а в усному мовленні - і дефіцитом часу в пошукові такої слова.

4. Окаяоналізми що досліджувалися, належать до основних лексико-граматичних класів: іменників, прикметників, дієслів / дієслівних форм, прислівників - і створюються за продуктивними (іноді - непродуктивними) мовними моделями шляхом афіксації та словоскладання від основ загальноживаних, стилістично маркованих, а також окаяональних слів. У створенні цих одилиць важливу роль відіграють словотвірні моделі, значення мовляучих основ, словотвірних морфем, словотвірна семантика, контекстне оточення.

5. Найпродуктивнішим способом серед простих окаяональних утворень виявився суфіксальний. Найчастіше зустрічаються окаяоналізми, утворені за допомогою суфіксів -ин/а/, -ость. Словоскладання займає одне з провідних місць у словотворчості літературних критиків 10-х - початку 30-х років ХХ ст.

6. Окаяоналізми - поліфункціональні мовленнєві одиниці, які, крім номінативної та комунікативної, виконують оціночну, характерологічну функцію та підвищують емоційно-експресивне забавлення контексту.

7. Розглянуті окаяоналізми, як правило, належать до стилістично маркованої лексики та виступають стилістично зниженими, надто рідко - стилістично під шченими синонімами узуальних слів. Деякі з цих нових індивідуально-авторських утворень мають однокорінні антоніми.

8. У текстах, перекладених з російської мови на україн-

ську, оказіоналізмом відповідають оказіональні слова, створені перекладачем, транслітеровані одиниці, узуальні слова, словосполучення та підрядні частини. В процесі заміни оказіоналізмів іншими узуальними одиницями втрачається емоційно-експресивне забарвлення контексту.

9. Якщо неологізми збагачують лексичний склад мови, то оказіоналізми як їх різновид є результатом розширення лексики продуцента в конкретних умовах, ситуації, контексті і є яскравим свідченням мовномислительної діяльності творчої особистості. У перспективі нові індивідуально-авторські слова слід було б розглянути з точки зору психолінгвістики.

З теми дисертації опубліковано такі роботи:

1. Лексические средства эмоциональной оценки в структуре публицистических текстов А.В.Луначарского // Збірник наукових праць викладачів і аспірантів. - Київ, 1989. - С. 109-110.

2. Работа с текстом публицистического стиля в школе // Обласна науково-практична конференція на тему: "Інститут школі". Повідомлення і тези конференції. - Житомир, 1990. - С. - 101-102.

3. Метафора в публіцистичних текстах А.В.Луначарського // Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства. Збірник наукових праць. - Київ, 1990. - С.300-304.

4. Лексико-семантические индивидуально-авторские новообразования в публицистических текстах А.В.Луначарского // Русское языкознание: Межведомственный научный сборник. - К., 1991. - Выпуск 23. - С. 77-82.

5. Перевод окказионализмов с русского языка на украинский // Стилистика русского языка: теоретический и сопоставительный аспекты. Материалы научной конференции по проблемам семантических исследований. Часть II. Проблемы сопоставительной стилистики. - Ки-

ев - Харьков, 1993. - С.60-61.

6. Розвиток лінгвістичного чуття в процесі вищлення нової лексики (на матеріалі окказіоналізмів) // Технологія навчання у процесі підготовки майбутнього вчителя. Том 11. Частина 1. - Житомир, 1993. - С. 33-34.

Плотницкая И.М. Окказионализмы в литературно-критических текстах: словообразовательный и функциональный аспекты.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - русский язык защищается в Украинском государственном педагогическом университете им. М.П.Драгоманова. - Киев, 1994. На правах рукописи.

Диссертация представляет комплексное исследование с окказионализмов в литературно-критических текстах 10-х - начала 30-х годов XX века. Окказионализмы как разновидность неологизмов - это производные слова, которые выступают в определенный период речевыми номинативными единицами с эмоционально-экспрессивной окраской, ликвидируют ситуацию индивидуально-авторского "лексического дефицита" и характеризуются специфическими структурными особенностями и функциями, семантической и стилистической маркированностью. Как правило, исследуемые окказионализмы образованы по языковым моделям и являются стилистически сниженными, очень редко - стилистически возвышенными синонимами узуальных слов. Некоторые из них имеют одновременные и/или контекстуальные антонимы. В украинских переводах узуальные слова, окказионализмы, созданные переводчиком, транслитерированные единицы, словосочетания соответствуют окказионализмам в русских литературно-критических текстах.

Plotnitskaya I.M. Occasionalisms in literary-critical texts: word-formation and functional approaches.

Thesis for the degree of a candidate of philological sciences the speciality 10.02.01 - Russian language is being defended by the

author at the Ukrainian State Teacher's Training University named - after M.P.Dragomanov.- Kiev, 1994, submitted as a manuscript.

This is a complex research of occasionalisms in critical essays on Russian literature the 10-th - the beginning of the 30-ies of the XX century. Occasionalisms as a variety of neologisms are derived words being speech nominative units with emotionally-expressive coloring, serving at a definite period, that avert a situation of individual-author's "lexical deficit" and characterized by specific structural peculiarities and functions, semantic and stylistic marking. As a rule, occasionalisms under research have been created according to language models and stylistically lowered, and rarely by stylistically elevated synonyms of usual words. Some of them have one stem and/or contextual antonyms. In translations Ukrainian usual words, which created by a translator, transliterated units and word combinations correspond to occasionalisms from Russian critical essays.

Ключові слова: окаяоналзм, словотвірна модель, дериват, літературно критичні тексти, стилістичні функції.